

NYELVMŰVELÉS

A magyar kiejtés kérdése.

A napokban óvónő-testvéremmel beszélgetve, a keze alatt növekedő gyermekek kiejtésére terelődött a szó. Beszélgetésünk során elmondotta, hogy mennyi baja van egy-egy gyermekkel bizonyos kiejtésbeli rendellenességek vagy beszédhibák miatt. Van olyan óvodása, aki a *t* hang helyett csak *d*-t tud ejteni, másik a *g*-t helyettesíti mindég *d*-vel. Sokszor az ilyen hangzó-helyettesítésből nagyon derűs gyermeki viták keletkeznek. Egy alkalommal például két olyan gyermek, aki a *k* helyén mindig *t* hangot ejt, egymással vitába elegyedett — mindenik a *másik* „hibás“ ejtése miatt. Éppen akkor érkezett oda óvónőjük, mikor az egyik közülök a gyermeki türelmetlenség toporzékoló meggyőződésével utasította rendre vitatkozó társát azért, mert a velük együtt óvodistáskodó *Kalus* nevű emberporontyot állandóan *Tatus*-nak szólította. „Te, az nem *Tatus*, — mondotta a haragtól kivörösödve a „helyes“ kiejtés óre —, hanem — *Tatus*.“ — Más ízben a gyermekek tornagyakorlata közben, mikor testvérem a „kezeket csipőre!“ vezényszót kiáltotta, az egyik gyermek a többiek nagy mulatságára *cipő*-jére tette kezét. Ennek a megmosolyogtató esetnek kapesán kiderült, hogy ez a gyermek, akit egyébként éppen *Laczi László*nak hívnak, saját nevét is *Lácsai Lacsi*-nak ejti, azaz minden *c* helyett *cs*-t használ.

A fenti kiejtésbeli hibákat beszéd-fiziológiai alapon egészen jól meg lehet érteni, hiszen a felsorolt esetek mindenikében rokon hangok cseréjéről van szó: zöngétlen zárhangot (*k*, *t*) helyettesítenek zöngétlen rokon-hanggal vagy megfelelő zöngés párjával (*d*, *g*), illetőleg rokon képzésű afrikátákat (*c*, *cs*) cserélnek fel a beszédhibás gyermekek. Ugyancsak ilyenyszerű esetről van szó akkor is, mikor az egyik gyermek *j* helyett mindig *l*-t, azaz *jaj!* helyett *laj!*-t, *r* helyett pedig *j*-t, azaz *rucá* helyett *jucá*-t ejt. Ez utóbbi esetben ugyanis a nyelv elülső és a kemény szájpadrás megfelelő része alkotta kettős rés, illetőleg zár helye esik egybe a *j* hangnak a nyelv tengelye hosszanti irányában képződő résével. Végeredményben azonban ezek csak beszélszervi hibában leledző gyermekek helytelen hangképzéséből származó rendellenességek és így tulajdonképp, hál' Istennek, csak kivételes esetek. Kiküszöbölésük a hangképzésben csak valamennyire is jártas nevelői személyzetnek aránylag kis türelmet kívánó munkájába kerül.

A ma felnövekvő gyermekcsereg nyelvében, különösen magasabb fokon az elemi és még inkább a középiskolában (nem is beszélve az egyetemről) sokkal veszedelmesebb kiejtésbeli rendellenességekkel is találkozunk. Azért nevezhetők ezek veszedelmesebbeknek, mert általánosabban megfigyelhető, sőt egyre károsabban terjedő kiejtés-hibák. Egy alkalommal Budapesten a Lánchíd tájékán egy játszadó gyermekcsoport magyar beszédét figyeltem. Hosszabb külföldi tartózkodás után fülem már nagyon vágyott az anyanyelv szavainak édes zenéjére és e helyett — hallottam szókincsében, szó- és mondatanglejtésben olyan képtelen beszéd-zagyvalékot, hogy ma is tűnődöm: egyáltalában magyarok voltak-e azok a gondtalanul játszó, verekedő és hadaró gyermekek. Nem vagyok zenész, énekem csak magamnak való, füttyömmel is csak magam szórakoztatom, tehát nem vagyok olyan igényes a beszéd

zenéjével szemben, mint egy-egy nagy zenészünk, pl. Kodály Zoltán. És mégis magam is belátom, hogy igazat kell adnunk neki, aki nemrégiben esendes harcot kezdett nyelvünk zenei, kiejtésbeli romlásának megakadályozása érdekében.*

Megvallom, magamat is régóta nem elégitett ki a nyelvművelő munkának pusztán szó- és mondattani rendellenességek bírálatára és üldözésére vonatkozó jellege. Minden hibáztatás ellenére hajlandó voltam és vagyok egyes idegenszerűnek vélt nyelvi jelenségeket az emberi gondolkodás általános érvényű törvényei eredményének és így nyelvi gazdagodásnak tartani. Nem azt jelenti ez, hogy magam megtagadva eddigi nyelvművelő voltomat egy még nehezebb téren kezdek harcot. Nem! Folytatnunk kell a küzdelemt a nyelvművelés eddigi irányában, de vigyáznunk kell olyan tényezőkre is, melyeket mindmáig figyelmen kívül hagyunk, azaz figyelmet kell fordítanunk a kiejtés terén mutatkozó magyartalanságokra is. Szinte-szinte azt merem mondani, hogy a nyelvművelés körének ilyen kiterjesztésével e tevékenységet kiemeljük az ésszerűség tudományos síkjából és művészeti követeléseket állítunk vele szemben.

Kiejtésünk kérdésére vonatkozólag aligha idézhetünk illetékesebb szakembert, mint Kodály Zoltánt. „A magyar kiejtés romlásáról“ című értekezésében olvasom a következő sorokat: „Bizonyos, hogy egy nyelvben és stílusban kifogástalan szöveget magyartalanul is fel lehet olvasni. Vannak tehát a nyelvhelyességnek írásban nem rögzíthető, csak füllel felfogható elemei is. A nyelvnek nemesak leírható része van kitéve romlásnak, hanem talán még inkább ez a jelekkel nem rögzíthető, csak hallható része. Az élőbeszéd azon elemei, amelyekre nézve az írásjelek határozott utasítást nem adnak, sokkal inkább van a beszélt vagy felolvasó önkényére bízva, mint az írásban rögzíthető elemek. Egyrészt, mert szabályai eddig sehol összegyűjtve nincsenek, másrészt, mert zenei elemekről lévén szó, nem mindenki van elegendő hallásbeli fejlettség, hogy egyáltalában észrevegye, megfigyelje és kövesse törvényszerűségüket.“

Kiejtésünk éppen ebben a vonatkozásban, zeneiség tekintetében rendkívül sokat veszített még itt Erdélyben is, ahol pedig a magyar köznyelvet előnyösen befolyásolja az, hogy e köznyelv a magyar nyelvjárások közül talán a legzeneibb székely nyelvjárás állandó, egészséges, megújító hatásának van kitéve.¹ Hogy mégis itt nálunk is fel kell emelnünk figyelmeztető szavunkat ilyen jelenségek ellen, annak vannak általános, az egész magyar műveltség mai irányából, e műveltség kitűzte eszményekből folyó okai, de e mellett vannak olyanok is, amelyek a mi különleges helyzetünkől folynak.

1. Nyelvi oktatásunk teljesen *nyelvtani* és nem *nyelvi* alapon áll. Egész elemi és középiskolai nyelv-tanításunkban a száraz nyelvtani fogalmak megértésével fárasztották és fárasztják ma még fokozottabban a gyermeket. Innen van az, hogy nekem, és gondolom még nagyon sok embernek, a tanuló évek legunalmasabb óráit a *nyelvtanórák* jelentették, holott később komolyan és őszintén érdekeltek, sőt érdekelnek ma is a *nyelvi* kérdések. Természetesen

* Vö. Kodály Zoltán: *A magyar kiejtés romlásáról*. Klny. az Eötvös-Kollégium Baráti Szövetségi Évkönyve 1936—37. évi kötetéből. 16. l. — *Vessünk gátat kiejtésünk romlásának!* Klny. 7 l.

¹ Ezzel kapcsolatban jut eszembe, hogy egy alkalommal kirándulás közben a Hargita aljában, gondolom Homoródfürdőben egy, a havasból lejövő székely asszonnyal találkoztam. Soha szebben, bájosabban, zeneiben beszélni nem hallottam nőt, mint ezt az egyszerű asszonyt, aki élete legnagyobb részét fenn, a Hargita „kultúrától nem érintett“ tetőin töltötte.

nem a nyelvtan tanítása ellen beszélek, hanem arról, hogy szakítanunk kell a *nyelvi* oktatásban ma még kizárólagos *nyelvtani, grammatikai* szemponttal. Óvónőinknek, tanítónőinknek és tanárainknak úgy kell felkészülniök, hogy teljesen tisztában legyenek a magyar hangrendszerben levő hangok különleges képzésmódjával és a beszéd zenei, ritmikai sajátásaival is. Lehetetlen bármely nevelőtől megkövetelni azt, hogy beszédhibát tudjon türelemmel kijavítani, ha a gyermekkel szemben megértővé nem teszi olyan biztos hangtani és beszédritmikai ismeret-anyag, amely nagyon sok érthetetlen jelenséget neki magának is könnyen megmagyarázhatóvá tesz. Bármennyire különösnek látszik is, tanítóinkat, tanárainkat és papjainkat meg kell tanítanunk helyesen beszélni magyarul; úgy, hogy beszédünk alapelemeit, hangrendszerünk, hanglejtésünk különlegesen magyar sajátságait megismertetjük velök.

2. Nagyon nagy kárt tett és tesz kiejtésünkben az idegen nyelvek hatása. A mai középiskola az anyanyelven kívül legalább három más élő nyelvel akarja megismertetni a tanulókat. Minél eredményesebb a nyelvek tanítása, annál nagyobb a veszély bármely anyanyelven tanuló diák számára. E nyelvekkel ugyanannyi új, a magától többé-kevésbé elűtő hangrendszer, hangsúlyozási és hanglejtési sajátosság zavarja meg a gyermeknek még nem eléggé beidegződött, nem öntudatosított hangrendszerét, hangsúly- és hanglejtés-érzékét; így lehet, hogy jól-rosszul megtanulja ugyan az idegen nyelvet, de feltétlenül megzavarodik a magáé. Egészen különleges veszélyt jelent nyelvünkre az idegen eredetű, de magyarul beszélők nyelvi hatása. Logjobban Budapest nyelvén látszik ez, ahol részben a beolvadt, illetőleg az egészen külsőlegesen megmagyarosodott németiségnek és zsidóságnak a felvett nyelvbe áthozott, öröklött beszéd-fiziológiai, hangsúlyozási és beszédritmikai sajátosságai olyan nyelvi állapotot teremtettek, amely egészségesnek semmiképpen sem mondható. Vannak olyan szülők, akik a közép-, sőt már az elemiiskolában megkezdődő idegen nyelvtanulást a gyermekekre szinte még pótyáskorban ráerőszakolt nyelvtanítással akarják eredményesebbé tenni. Ennek eredménye az, hogy a gyermek nyelvérzékének megerősödésére még az a csekély idő sem áll rendelkezésére, amely a születéstől az óvodáig, illetőleg az elemi iskoláig terjed.

3. Eddigi nyelvi oktatásunk említett hiányossága, az idegen nyelvek tanulásának erőszakolása és a csak külső magyarosodáson átment tömegek nyelvi hatása az oka annak, hogy az előttünk példaképpen álló közéletű nagyságok beszéde is sokszor csapnivalóan rossz; tanítóink, papjaink, tanáraink, a nyelvi gondatlanság áldozatai, maguk sem tudnak, nem is igyekeznek szépen, kifogástalanul beszélni legalább anyanyelvükön. Nem kétséges, hogy a kezük alatt felnövő, az ő nyelvi eszményeiket elfogadó, nyelvszokásaikat utánzó nemzedék, a méltó tanítványhoz híven, még mélyebben merül el a kiejtésbeli gondatlanság mocsarában.

4. Hozzájárult a magyar beszéd hangsúly-viszonyainak és ütemezésének megzavarásához a sok idegenből fordított operett, táncdal, sőt egyházi ének is. Különösen ez utóbbiak fordítására rendszeren csak ritmikai kérdések iránt kevésbé fogékony műkedvelők vállalkoznak. A rossz, magyartalan ritmusú dallamra ráerőszakolt magyar szöveg éneklésekor aztán úgy éri magát az ember, mintha a magyar nyelv kerékbetörési ünnepélyén venne részt.

5. Színházjáró közönségünk kiejtésének romlásához hozzájárul a színház is. Színészeink a nélkül kerülnek fel a színpadra, hogy komolyan kérdéssé tették volna számukra azt, ami nélkül régen hozzá sem lehetett volna kezdeni a „művészi“ pályához; t. i. a magyar nyelv érthető és szép beszéle-

sének elsajátítását. A kolozsvári magyar színháznál pl. alig van olyan színész, akinek működését ebből a szempontból is ne kifogásolhatnók. Egy-egy színész beszéde nagyon sokszor az idegenből fordított szöveggel együtt saját származásáról is hangtani és hangsúlyozási bizonyítványt állít ki. Ezt aligha lehet egészséges művelődési állapotnak tartani.

A beszé- vagy kiejtésbeli hibák tehát nemcsak a beszédhibás gyermekek között észlelhetők, de a felnőttek körében is mind komolyabban és helyrehozhatatlanabban fenyeget a kiejtés romlásának veszedelme. Közlebb-ről szerét ejtjük, hogy amennyire lehet, reámutassunk a magyar kiejtés sajtóságaira és e kiejtés romlatlanságát veszélyeztető jelenségekre.

Kerengő-út vagy keringő-út.

Brüll Emánuel „Idegen szavak árja a magyarban“ című cikkében azt írja: tölem hallotta, hogy „a *szerpentin*-utat, melyet mi legjobb esetben *kigyó-útnak* fordítunk le, a nép *kerengő-útnak* nevezi“ (Vö. Erdély XXXIV. 1937. 63. l.). Mind készültem rá, hogy ez állítás némi módosításaként megírjam az egészen fiatal *kerengő-út* szó történetét, de aztán egyre maradt a dolog. Most végre is szükségesnek tartom előadni, hogyan találtam rá én erre a szóra.

Helynévtörténeti forráskutatás közben egy alkalommal valamelyik román falu helynevei között egy *Kerengut*-féle helynévre akadtam. Minthogy ezt nem tudtam a románból magyarázni, egy pillanatra átvillant agyamon a magyar származás gondolata is. Így jutott eszembe, hogy lehet ez a helynév a *kereng* és az *út* szó összetétele. Mikor ezt a lehetséges származást elgondoltam, már többé nem is érdekelt magának a helynév származásának kérdése, mert úgy találtam, fontosabb számomra az, hogy e szó milyen jól helyettesíthetné idegen *szerpentin* vagy felemás *szerpentinút* szavunkat. Mielőtt utána néztem volna e szónak, azelőtt is kétségtelenül szabályosan alkotott szónak tartottam. Maga az utánajárás azzal a meglepő eredménnyel végződött, hogy tulajdonképpen csak a *serpentin* jelentésében új e szó, mert egyébként feltalálható már a régiségben is. A Magyar Nyelvtörténeti Szótárban pl. ilyen mondatokat olvasok: „Az veres tenger pusztájának *kerengő-uta* (1608). Köszönjük annak a szédülésnek, mellyel a világ oktalánította *kerengő-útyán* azokat, kik szemellátott gazdagságok keresésébe merültek“ (1636).* Ilyenféle jelentésben e szóra még nagyon sok adatot idézhetnék e forrásból, sőt másból is. A multkoriban az erdélyi helynévkincsben is akadtam egy ilyen adatra: *Kerengő szöllő* (1743. — Erd. Múz. gr. Kornis lt. Fasc. LXXXII.). Nyilvánvalóan ez is olyan szöllőre vonatkozott, amely nem egyenesen, hanem zeg-zúgosan, kígyóvonalban kapaszkodott a hegyre. A csigalépesőt is a régi nyelvben *keringő garádicsnak* hívták. A *kerengő*: *keringő* szónak a népnyelvben a következő jelentése ismeretes: 1. kószáló, csavargó; 2. örvény, forgó a vízben; 3. a szárazmalom nagy kereké (Vö. Magyar Táj-szótár, 1109).

Úgy hiszem tehát, hogy mind jelentés, mind képzés szempontjából kifogástalan a *kerengő-út* szó. Használhatóságát mutathatja az is, hogy rajtam kívül, aki e szót bátran használom, jónak tartotta Tavaszy Sándor is; legalább úgy gondolom, az „Erdély“-ben olvasott szó nyomán alkalmazta ő is a *keringő-út* kifejezést „Erdélyi tetők“ című könyvében a régebbi *szerpentin*: *szerpentinút* kiszorítására.

* A *kerengő* régies alakja a mai *keringő* szónak.